

סבילת הייסורים

חזרה

והנה היצר הרע בכלל ודאי יש לו תעודה נכבדה. כי הכוחות הרעות, אף על פי שהם מסבכים רע לעושיהם ולנמשכים אחריהם, מכל מקום הם נדרשים לכלל המציאות כמו הכוחות הטובות ממש, אלא שאיכות הצטרכותם למציאות איננה באופן אחר כי אם כשתעשה דוקא על ידי מי שמתפתה מיצרו ואיננו נזהר מליפול במוקשים על ידי שרירות לבו.¹

בשיעור הקודם הסברנו שהיצר הרע במהותו איננו דבר שלילי משתי סיבות: הראשונה, שהוא נותן לנו 'רתוקות'. השניה, שגם עצם המלחמה היא חיובית, כיוון שדרך המאבק האמת מתבררת טוב יותר מאשר בצורה פשוטה. אם יצר הרע היה רק אתגר, הרב לא היה אומר שהוא 'כמו הכוחות הטובים ממש', כיוון שככל שאתגר הוא חשוב, עדיין איננו הדבר עצמו. הרב אומר דבר הרבה יותר חריף – ביצר הרע יש דברים איכותיים, בדיוק כמו בטוב. אז אמנם האדם קלוק והיצר מופיע כדבר שפל, אבל זו רק בעיה שלו, התופעה עצמה חיובית. ישנם שתי נקודות איכות עצימת ביצר הרע, האחת היא ה'רתוקות' – החיבור לעולם הזה; והשניה היא שפה ותכנים שנמצאים רק ביצר הרע, כגון אומנות, מדע, תרבות אנושית – כל התוכן של עולם הזה.²

דווקא עושי רע

אבל בכל זאת, הרב לא הולך על הצד החיובי שיש ברע, אלא על השלילה של הרע – איכות הצטרכותם למציאות איננה באופן אחר כי אם כשתעשה דווקא על ידי מי שמתפתה מיצרו ואיננו נזהר מליפול במוקשים על ידי שרירות לבו. למה הרב לא הולך על הכיוון שיש ביצר הרע ערך עצמי? הסיבה היא שכרגע הנקודה העיקרית היא המאבק.³

לכן חשוב שהיצר הרע יבוא דווקא על ידי אנשים טועים, שמתפתים ללכת אחרי היצרים שלהם ושלא נזהרים מליפול במוקשים, מכיוון שרק ככה הוא נהפך לרע. בעצם אלו יכולים להיות כוחות טובים, מה שהופך אותם לרע זו התודעה, היא נותנת להם את היעוד שלהם

¹ פנקס יג, כג.

² בשיחה הקודמת, הובאו כמה מקורות להסביר את המובן החיובי של יצר הרע, בלי להדגיש את ההבדלים ביניהם. איך שהדברים מתבארים עכשיו, הסוגיה של 'בני יעקב' (עין איה שבת, א, כ) מתארת את הרתוקות – את החיבור לעולם הזה. והסוגיה של 'אין פרי בטנה של אשה מתברך וכו'' (עין איה ברכות, ז, מו), מתארת את השפה של עולם הזה – במובן של אומנות, תרבות וכדו'. [א.ש.ל.]

³ 'כרגע' – הכוונה במציאות שלנו, עולם של מפורסמות, תורה של מוסר, חיי הדעת. (עין אלה מיני זמר טו-יז). אנחנו חיים בעולם של מוסר, ומוסר נבנה מתוך התמודדות ובירור. (עין איה, שבת, ב, פא). [א.ש.ל.]

כרע. אדם שפעל רע באונס הוא איננו רע, וכן אדם קדוש שפעל רע לצורך תיקון (עבירה לשמה) איננו רע. ויכול להיות שאפילו 'שגגה' איננה הרע שעליו הרב מדבר, היא רק סיבוך נפשי – אמנם קשה לאדם לחיות איתו, אבל אנחנו מדברים על רע אידיאולוגי, לאו דווקא אידיאולוגיה פילוסופית, אלא במובן של מודעות – 'מי שמתפתה מיצרו ואיננו נזהר ממוקשים'.

ואם רק יבא למדה זו להיות רואה בעין פקוחה את דרך האמת, שוב כל מה שיעשה לזו התכלית, לא יביא את אותה התועלת הצריכה לצירוף החלק הרע אל הטוב, שתעשה דוקא על ידי עושי רע ומשתכלל במציאות אמנם, דוקא על ידי ביעורם וכליונם וסבילת ייסוריהם של אותם הכוחות הרעות עצמם. על כן בדרך כלל עולה קילוסו של הקב"ה מגיהנם כדרך שעולה מגן עדן.

כלומר, ברגע שאדם מבין שזו תופעה שלילית, והוא כבר לא עושה אותה מתוך תודעה של רע, זה כבר לא רע. מי שעושה 'עבירה לשמה', לא פועל את התיקון שהרע צריך להביא. ואפילו אם הוא אנוס ואין לו יכולת לשלוט בזה – ברגע שהוא רוצה לצאת מזה, זה כבר לא רע. מכיוון שהנקודה שהרע בא לתקן, היא המאבק, שהטוב מברר את עצמו וכובש את הרע.

חשוב להבחין שהרב לא מדבר על אנשים שיש להם תסביך נפשי, אמנם צריך לטפל בתסביך כי הוא מעיק, אבל זה לא הנושא, הנושא הוא שיש רע. יכול להיות שהרע מנצל את התסביך כדי לצאת אל הפועל, (התסביך מביא את האדם להיות מרוגז על כל העולם, וזו החוליה החלשה דרכה הרע יכול לצאת לפועל).

הצלחה

נקודה נוספת: הרע צריך להיות 'משתכלל במציאות', הוא חייב להיחפך ל'תרבות'. תרבות מבטאת את ההצלחה של הרע, כי הרע איננו רק עניין של תודעה, אלא הוא גם 'מוצלח'.

מה עניין ההצלחה לכאן? ההצלחה איננה שייכת רק לגאווותנים, כלומר שהגאווותן אוהב את עצמו ומלא בשאיפה להצליח, והעניו הוא אדם צנוע שלא עסוק בהצלחה שלו. אלא כל אדם מתחיל מאהבת החיים ומהרצון להצליח – זוהי נקודת ההתחלה שבלעדיה אין חיים. אפשר לתת שלוש סיבות לכך שהשאיפה להצליח כל כך מהותית: סיבה ראשונה, מכיוון שזה בריא ונורמלי, זה היסוד הכי קיומי לאדם, שהוא אוהב את עצמו, אחרת יש לו מחלת נפש. סיבה שנייה, שהרצון הוא הדבר הכי טוב שיש, אדם שלא שואף להצלחה הוא כלום,

כמו צמח נבול.⁴ וסיבה שלישית, מכיוון שהקב"ה מטיב על ידי החיים, ואם אדם לא אוהב את החיים, הוא כופר בהטבה. הבעיה של הגאווה מתחילה מכך שהוא קלקל וזיף; אז אמנם הוא צריך לזכך ולטהר, אבל לא בגללו נבטל את החיים.

גם ה'טוב' זקוק להצלחה. הרב כותב כך בסוגיה על הפתילות והשמנים הראויים להדלקת נר שבת.⁵ השמן הוא השכל, והפתילות הן הגוף והמידות, וכשהשמן אחוז יפה בפתילה יש להבה, וזה נקרא הצלחה.

המושג הצלחה הוא יותר מרק 'אהבת החיים', הוא כמו קריירה. אם כך, למה חשוב שתהיה לשכל הצלחה? ואיך כל זה קשור לשבת?

אדם אוהב את עצמו, ומתוך שהוא אוהב את עצמו הוא זקוק להזין את האהבה, ממילא הוא צריך הבעה והשפעה, ויש לו רצון לתת ולקבל – כל זה שייך להצלחה. אבל יש נקודה יותר עמוקה בהצלחה. ההצלחה היא מבחן האם כל האיכות הזו באמת יושבת בתוך האדם. אדם יכול לדבר על מושגים כוללים, על אידיאולוגיות ואוניברסליות, אבל האם הם נמצאים מן השפה ולחוץ, או שהם יושבים בתוך האדם ויש להם משמעות לחיים שלו? כל זה מתבטא בהצלחה, אם השמן נאחז יפה בפתילה – יש הצלחה. כלומר, ההצלחה מבטאת את היכולת של השכל להתחבר לגוף ולמידות. הפתילות שלא אוחזות את השמן נקראות 'פתילות טמאות', הן נפש אגואיסטית שלמרות שהיא שומעת מושגים כלליים (שמן, חכמה) היא לא מסוגלת לחיות כך. לכן הרב משתמש בביטוי 'טמא', שהוא מבטא יחס של גועל ושנאה, בגלל שיש כאן דבר מעוות שמקטין ומחניק ולא מאפשר לחכמה להופיע.

גם אצל אברהם רואים עד כמה ההצלחה מהותית, עד שאברהם לא ירד למצרים וחזר ברכוש גדול, לא היו לו שום צרות. רק כשהייתה לו הצלחה התחיל המאבק עם לוט, והתחילה מלחמת ארבעת המלכים את החמישה.⁶

כך גם אצלנו, הסיבה שהמאבק הוא דווקא עם רע מוצלח היא, בגלל שהרע איננו מסכן ונעבך, הוא תופעה קוסמית אוניברסלית, ממילא רע שלא מופיע בתור הצלחה ומימוש, עדיין לא שייך לדבר עצמו. ולכן אונס ושוגג אינם רע, לכל היותר הם ישמשו את הרע. הרע איננו

⁴ יש קצת הבדל בין הסיבה הראשונה שהיא טבעית, לבין הסיבה השנייה שהיא רצונית; אדם שמאבד את הקשר לטבע של החיים הוא כמו אילם, אין לו יכולת כלל לשוחח עם החיים, והאדם שאיבד את הרצון, אין לו מה שימלא אותו, אין לו שאיפה, לכן הוא כמו צמח נבול. [א.ש.ל.]

⁵ עין איה, שבת, פרק שני, א.

⁶ לא סתם לוט נשבה במלחמה ולא סתם אברהם השתתף בה, היא הייתה מכוונת בעיקר כלפיו (עין: 'אבן ישראל ג', פרקי מבוא ו-ט). כל עוד שאברהם לא הצליח, הוא לא הפריע לאף אחד ולא הייתה סיבה לרע להיאבק בו. במקום נוסף הרב מסביר שהפיכת סדום התאפשרה רק אחרי שאברהם העמיד אלטרנטיבה לסדום. (עין איה, ברכות, ט, יב).

חולשות של בני אדם, ואיננו מינורי, אלא הוא עמוק ויש לו כוח אדיר. אין שום סיבה שהוא יופיע בתסביכים, אלו יכולים להיות סימפטום אבל לא הדבר עצמו, הדבר עצמו מופיע במקומות הכי מרכזיים ומהותיים. זו הכוונה שהוא 'משתכלל במציאות'.

הבחירה של שלמה בבת פרעה⁷ היא דוגמה טובה. אם הרע היה בשוליים, שלמה היה צריך לחפש אותו אצל נוער בסיכון, אבל שלמה לא הלך לחפש נוער בסיכון, הוא הלך למרכז תרבותי. במרכז תרבותי ישנם כלים ויכולות, רק במקום כזה יכול להימצא רע, במקום כזה יש טעם להיאבק.

נסכם, ראינו שני תנאים להופעה של רע: תנאי ראשון, 'דווקא על ידי עושי רע', צריך שאנשים יעשו את הרע מתוך תודעה ומתוך בחירה. תנאי שני, 'ומשתכלל במציאות', כלומר שהרע איננו משהו מקרי ועלוב. כל עוד שהוא מקרי ועלוב, הוא עדיין איננו התופעה עצמה שאיתה אנחנו מתמודדים.

סבילת ייסוריהם

'דוקא על ידי ביעורם וכליונם וסבילת ייסוריהם של אותם הכוחות הרעים עצמם'. עד כאן הסברנו את האופי של הרע, ושהוא צריך להיעשות דווקא על ידי דמויות תבוניות ותודעתיות, ובנוסף שהתודעה תשתכלל ותגיע ליכולות ולתרבות עם עוצמה – את כל זה הרב בנה בשביל המלחמה, בשביל שיהיה מאבק של ביעור וכליון. זו הנקודה החשובה, אם אין מאבק אז השלילה לא שווה כלום.

הרב לא מסתפק ב'ביעור וכליון', הוא מבקש גם סבל – 'סבילת ייסוריהם'. הסיבה לכך היא שאנחנו מדברים על דברים קיומיים, סבל וייסורים הן שפות קיומיות, ורק שפות קיומיות יכולות לברר את הרע. כשיש לאדם רגיל שאלה בגמרא, זו שאלה מופשטת ותו לא, כאן שאלה כזו איננה חזקה מספיק, כיוון שהתופעה של הרע איננה שאלה רוחנית אינטלקטואלית, בשביל לברר את הרע צריך שאלה קיומית – רעידת אדמה. ובהקשר הזה רק שאלות קיומיות הם שאלות אמיתיות, לכן צריך את הייסורים.

⁷ כמו שהסברנו בסוגיית 'אלף מיני זמר', שלמה רצה להיפגש עם שורשי הרע ולחקן אותו, לצורך זה הוא בחר לשאת את בת פרעה. הוא רצה להתמודד עם הסיכון של העולם הטבעי וליצור עולם טבעי חדש. כמו שהרב כותב (ישראל ותחייתו יז-יח), שהסיכונים שיש היום עם עולם הדמיון, באים כדי לבנות קומה שאף פעם לא הייתה בעם ישראל. בתוך עולם הדמיון יש כמה שלבים, דור המדבר, בית ראשון, גלות; ומה שהולך להבנות יותר גבוה מבית ראשון, ואף יותר מדור המדבר. אלו יהיו חיים טבעיים ממש אלוקיים. שלמה שיך למקום בו עדיין צריך לבנות את העולם הטבעי, לכן יש את הנשים הזונות, ולכן חשוב לו מאוד לחשוף את העולם של הדמיון. התרבות האנושית הכי מפותחת הופיעה בעבודה זרה של מצרים, לכן הוא לקח את בת פרעה, שהיא הייתה האמורה לחשוף לפניו את כל המעמקים האלו. הוא לא רצה את הצד המדעי, הוא רצה את הצד הטבעי, שהוא כחכם יוכל לחקור אותו. (עיין 'אלף מיני זמר' טו-יח).

הרע לא תוקף את האדם בשכל ובאינטלקט, יכול להיות שהוא נמצא גם שם, אבל עיקרו תוקף בקיום. הרע הוא תופעה קיומית, בקיום יש רע. לכן הרב תמיד מעביר את הדיון לשפות קיומיות. גם עם הפילוסופיה הוא אף פעם לא מתמודד בלוגיקה, הלוגיקה היא רק המבנים שבהם העולם הפנימי מביע את עצמו, העיקר נמצא במציאות הפנימית – מה שנקרא קיומיות.

שפות קיומיות

מהי שפה קיומית? בעולם הפוסטמודרני יש הרבה בעיות, חולשות וחסרונות, אבל יש לו יתרון אחד – שיש לו עולמות קיומיים. העולמות הקיומיים יצרו שפה חדשה, השפה היא לא התוכן, אלא איך התוכן נאמר, הצורה שבה דברים נאמרים – דבר זה יותר חשוב מהתוכן. הרב כותב באורות התשובה⁸, שהחטא לא נמצא במילים, אלא בצורה שבה אדם עורך את המושגים שלו – אדם רגיל לא ישים לב לזה, הוא חושב שאלו דברים נפלאים ושיש כאן תוכן חשוב, אבל הצורה שבה אדם אומר את התוכן מעידה על עומקים יותר גדולים. לדוגמה אדם שמפחד; הוא יכול להיות בעל מבנים אידיאולוגיים טובים, אבל הוא מפחד, וזה יוצא אל הפועל בכל מיני דגשים מיותרים. כך הרבה פעמים אנשים בעלי ביטחון עצמי מופרז בעצם סובלים מחרדות פנימיות, ולכן מרגשים צורך לתת הרבה גיבויים למה שהם אומרים. אז במילים ובאידיאולוגיה אדם כזה נשמע בעל ביטחון עצמי גדול, אבל בתוך העולם הפנימי שלו זה הפוך, הכל רקוב. דבר זה נכון גם באומנות, צייר שאין לו כישרון אומנותי, יעשה הרבה קווים מיותרים. אלו דוגמאות להראות עד כמה השפה חשובה.

פרנץ רוזנצוויג מספר בהקדמה ל'כוכב הגאולה', שבתור חייל הוא שם לב שהוא פוחד מהמוות, וזה בעצם גילה לו שיש שאלות יותר מהותיות ממה שלימדו אותו בפקולטה לפילוסופיה. בפקולטה לפילוסופיה הוא למד שהפילוסוף לא מפחד מהמוות, כמו שסוקרטס לא פחד למות, המוות שייך להמון ולא לאנשים חשובים ורציניים שיודעים שיש נצח. ופתאום הוא הבין שהוא מפחד, ושהפחד הזה הוא הדבר הכי חשוב לו. ואז הוא הבין דבר נוסף, לא רק שצריך להתמודד עם השאלה של חיים ומוות, אלא שכל היש מדבר בשפה כזו. אי אפשר לדבר על אובייקטיביות, או על העדר ושליה, בשפה של נוסחאות, דיבור כזה הוא זול וחלש; בשביל להבין את המציאות צריך שפה יותר עמוקה ועשירה, אפילו דברים פשוטים כגון שמחה ואהבה, הם סוגיות קיומיות ולא תזרים נוסחאות. כך גם הרע והגיהנום אינם נמצאים במה שאדם מבין אלא בעולמות הקיומיים.⁹

⁸ אורות התשובה, פרק ח, יג.

⁹ השפה היא המקום בו התכנים מונחים בנפש, היא מבטאת את המעמקים של הנפש. אז אפשר להמשיך לדבר על אותם תכנים, אבל הכל הפך לקיומי. [א.ש.ל.]

ישנם שני פרופסורים שלמדתי אצלם, פרופסור יוסף בן שלמה ופרופסור שלום רוזנברג¹⁰ ושניהם קשורים מאוד לרב זצ"ל. פרופסור רוזנברג הוא אקזיסטנציאליסט, וישב בראש החוג למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית. הוא מדבר על קיומיות, למשל יש לו תורות שלמות על ציורים וסיפורים של ילדים קטנים ותמיד הוא אמר שהוא יוציא ספר פילוסופיה עם ציורים של ילדים קטנים. ואילו בן שלמה היה רציונליסט¹¹, וישב בראש החוג לפילוסופיה יהודית באוניברסיטת תל אביב. הוא ראה את הפילוסופיה כרציונליות ולוגיקה, ולכן לא הסכים לקרוא לחוג שלו 'מחשבת ישראל', (הוא היה לועג לחוג למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית). אצל הרציונליסטים הפילוסופיה היא מלכת המדעים, מי מתייחס בכלל לסיפורים וציורים, רק אנשים נמוכים.

ובאמת שניהם צודקים – כל אחד בתחום שלו. אצל בן שלמה אפשר לראות מה זה פילוסופיה, עולם של שכל ומחשבה. אבל יש גם משהו אמיתי במה שרוזנברג אומר – כבר אי אפשר להאמין לשכל, מה שיש זה חיים, וממילא החיים הם המדברים את האמת. אחת הדוגמאות שלו היא החיך של החתול מ'עליסה בארץ הפלאות', החתול נעלם ונשאר רק חיך. זוהי ביקורת על הפילוסופיה – אין חיך בלי משהו שנושא אותו, אין צחוק בלי חיים! אבל אם נלך עם השיטה הזו עד הסוף, המסקנה היא שאין אמת, העולם בנוי חתיכות חתיכות. בגלל שבעולמות הקיומיים, מה שיש הוא תאוות, יצרים, אגואיזם ואנוכיות, אין שם דברים כלליים ואוניברסליים.

הרב מחזיק בשתי השיטות, ודאי שיש רציונל ויש אמת מוחלטת, אבל הנקודה היא השפה הקיומית, היא זו שיכולה לפתוח פתחים הרבה יותר עמוקים לאמת. זוהי השפה של האמת.

שאלה. למה דווקא העולם הפוסטמודרני מצליח למצוא ולדבר בשפות קיומיות?
תשובה. מאז ימי עולם, האנושות מחפשת פתרונות. תחילתה בעולם של עבודה זרה. בעולם של עבודה זרה יש יופי גדול וקסם פנימי, זהו עולם של שירה, עולם מופלא. כשהאנושות התחילה לזהות את הרוע והאכזריות שבדבר, התחילה תנועה לדת ובהמשך גם לפילוסופיה. שניהם באו מהצורך לברוח מהמקום החלקי, לצאת מהמערה, ולאחוז במושגים כוללים

¹⁰ **בן שלמה** ז"ל למד באוניברסיטה אצל גרשום שלום ואלהו תישבי, הוא היה אדם דתי והם הרסו את העולם הרוחני שלו, עד שהוא עזב את היהדות. אחר כך הוא נסע לאמריקה עבר הרבה גלגולים, עד שנקשר מאוד לדמות של שפינוזה ומשפינוזה לרב קוק וחזרה בתשובה. הוא אמר שאין גדול כמו הרב קוק, ואין מי שמבין את הדור כמו הרב קוק. הוא היה אדם מאוד חי וכריזמטי, כשהוא עזב את היהדות הוא סחף אחריו המונים וכשחזר בתשובה החזיר המונים. מטרת החיים שלו הייתה לכתוב ספר על הרב, הוא כתב כאלף וחמש מאות עמודים, עד שהתחילו להוציא את עין איה, ואז הוא גנז הכל ואמר שמי שלא מכיר את עין איה, לא יכול להבין את הרב בצורה רצינית.

רוזנברג יבדל"א למד אצל 'מר שושני' (דמות קצת עלומה, היה גאון בתורה ומומחה עצום בכל תחום), הוא זה שקירב אותו הרבה ליהדות. (גם לווינס מתאר את 'מר שושני' כמורו וכמי שקירב אותו ליהדות).

¹¹ הוא עצמו כן היה דמות מאוד קיומית; הוא היה מאוד כריזמטי ועצבני, וגם החיים שלו היו קשים ומסוכנים, ואת הכל הוא עבר בתוכו.

יותר. אבל אז – ככל שהדתות והפילוסופיה נעשו יותר חזקות – האנושות התחילה לחוש זרות. הרב כתב¹² שכמו שישו הנוצרי גרם לאנטישמיות הראשונה, כך שפינוזה גרם לאנטישמיות האחרונה – בעצם האשימו את העם היהודי שהוא משך את העולם מהחיים האלייליים אל החיים המופשטים. זו הייתה הטענה העיקרית של הגרמנים. תחושת הזרות למושגים הכוללים מופשטים הביאה לשבר ולחוסר משמעות של החיים עצמם, והתוצאה היא אנשים שיושבים בבית קפה עם גופיה ומשחקים שש-בש – בעצם הכל חסר משמעות. השבר הזה הגיע אחרי מלחמת העולם הראשונה והשניה: התרבות האנושית האמינה מאוד בשכל וברציונליזם, ובעצם הכל נשבר, מכיוון שהשכל לא הצליח לשמור על החיים ועל הערך של החיים.

אפשר לתאר את ההיסטוריה האנושית כתהליך התבגרות: בתקופה האליילית האנושות הייתה מאוד ילדותית, אחר כך היא התבגרה לתוך התחום הדתי והפילוסופי, והזדקנה לכיוון הגופייה והשש-בש. ובעצם מה שנשאר הוא 'קטעים', הכל קטוע ומפורק. אבל לא מפורק כמו בתקופה האליילית שהכל היה עם עוצמה גדולה, גם את זה אין, נשאר רק הרבה פלסטיק. ממילא השפה היחידה שעוד יכולה לדבר אמת היא השפה הקיומית, היא לא אומרת הרבה, לא יותר משקית פלסטיק שעפה ברוח, והיא גם לא מתיימרת ליותר מזה¹³.

אבל מבחינתנו יש לשפה הקיומית יתרון, שהיא יכולה להיות מפתח. כמו שהרב כתב שמפריד למדנו את הערך של הדיבור¹⁴. כך מהפוסטמודרניזם ומהפסיכולוגיה, מהמשבר של האנושות שהאדם לא מאמין בעצמו, אפשר ללמוד את השפה הקיומית. גיהינום הוא דיון קיומי, אין שם אש וקלשונים, לחיות בעולם קיומי ולהבין את המשמעות של הקיום, זה הגיהינום הכי גדול. רק בגלל שאדם כל כך שרוי בדבר, הוא לא מרגיש את הייסורים שלו, אבל בסופו של דבר אלו ייסורים אדירים, שבעצם אין משמעות לחיים שלו, ואין משמעות לשום דבר שהוא עושה, ובעצם אפילו לא להנאה. אם פעם החיים היו מורכבים משחור ולבן, היום החיים אפורים, חסרי צבע – זה הגיהינום הכי גדול, פתאום אדם רואה את האמת, וזה משעמם, ואפילו מאוד משעמם.¹⁵

¹² מאמר 'דעת אלוהים', עקבי הצאן עמודים קלג-קלה.

¹³ לכן כשבן שלמה היה מדבר על האקזיסטנציאליזם הוא היה רותח מכעס, כי זה בעצם למות – כמו אנגלי עם לחיים סמוקות מבירה. וגם כשיש בתרבות הקיומית קצת תחיה של עולם הרוח, זה עדיין לא רוח כמו שירה ואומנות גדולה, אלא בסך הכל קטעים. גם פילוסופים קיומיים כדוגמת רוזנצוויג, שייכים לתקופה שעוד האמינו בפילוסופיה, היום כבר לא מאמינים בפילוסופיה, לכן היום אין פילוסופים רק 'הוגי דעות'.

¹⁴ קובץ א, כח. (פרויד אומר שגם כשאדם עושה טעות, אפשר ללמוד ממנה, בטעויות של האדם התת מודע מתחיל לדבר. על פי זה הרב אומר שאפשר להבין מה הערך של תפילה ולמה נדר הוא כל כך חמור. כי הדיבור של האדם מבטא את העולם הפנימי שלו).

¹⁵ כמו לקרוא ספר של קפקא מהתחלה ועד הסוף, הוא רצה להראות מה זה עולם חסר משמעות, זהו גיהינום אמיתי.

שכר מצווה

את כל זה הבאנו בשביל להסביר למה צריך ייסורים, ואיך הגענו לגיהנום. בגלל שאמת לא מתבררת באינטלקט, ולא רק שהיא לא מתבררת היא כלל לא זורמת שם, היא זורמת במימדים קיומיים, שהם הרבה יותר עמוקים ועשירים. לכן לרבי עקיבא היה חשוב להרגיש את הייסורים, הוא רצה להרגיש את הכאב ואת עומק השלילה שיש בתופעה. שלמה עשה אותו מהלך באופן חיובי, הוא רצה להרגיש את הקסם של הרע, לכן הוא הסכים שנשוי יטו את לבבו¹⁶ – הוא הגיע למצב שהוא הרגיש את היופי והכוח של העבודה זרה. שלמה היה מלך החכמה, אבל הוא הבין שכדי להבין לא מספיקה החכמה, אלא צריך להיכנס לעומק של הדברים, לנקודות הקיומיות. ורבי עקיבא רצה לעשות אותו דבר מהצד השלילי, לעמוד מול עומק הרע ולהראות שהטוב לא מפחד ממנו, שהטוב יכול להכיל לא רק את עומק הזיוף והקסם של הרע, אלא גם את עומק השקר של הרע. לכן הוא ראה בזה שכר מצווה, זה שהוא מסוגל לשאת את הכאב הזה, היה בשבילו שכר¹⁷.

גיהנום

'על כן בדרך כלל עולה קילוסו של הקב"ה מגיהנום כדרך שעולה מגן עדן'. גיהנום הוא פשוט המסקנה של מה שאדם עשה, אדם רואה מול העיניים שלו – לא רק בסיומולטור, אלא בפועל – את המסקנות של הדברים. אדם שחילן את החיים, אם נוביל את המהלך הזה עד הסוף, המסקנה היא גיהנום. הגיהנום מקלס את הקב"ה לא פחות מגן עדן, גן עדן הוא תיאור חיובי וגיהנום תיאור שלילי.

גיהנום הוא בעצם היכולת להשתחרר מהמבט היום יומי ומכל מה שמשעבד את האדם, וליצור דברים חדשים. כך הרב כותב על רשב"י, כשרשב"י נכנס למערה בפעם השנייה, הוא נכנס ל"ב חודש, דומיא דגיהנום¹⁸. הוא אמר לעצמו, 'אני אוביל את המהלך שלי עד הסוף ואז אחוש את עומק השלילה הקיומית של התופעה, וכך אוכל לפרק אותה'.

שאלה. האם אי אפשר לפעול תיקון בדרך אחרת?

תשובה. יש שתי אפשרויות לחיות את המציאות. אפשרות אחת היא לחיות את המציאות במובן העמוק שלה, ואז הכל בעל משמעות עמוקה: החוויות, המחשבות וגם הטעויות, וממילא גם התיקון דורש תהליך שחודר למעמקים. האפשרות השנייה היא לחיות בפשטות,

¹⁶ עין איה, שבת, פרק חמישי, עב.

¹⁷ המלאכים שואלים, 'זו תורה וזו שכרה?'. בהסברו של הרב, כוונת השאלה איננה, 'מדוע רבי עקיבא מקבל עונש במקום שכר', אלא 'איזה מין שכר זה'. (בהמשך הפסקה – פנקס יג, כג; וכן עין איה, ברכות, ט, רלג).

¹⁸ עין איה, שבת, פרק שני, רעד.

ואז אפשר להיות עליז כל היום. הבעיה היא שזו רק הקליפה של המציאות, כי אין עולם חד מימדי, אין מחשבות וחוויות רדודות. כל הבעיות שבני אדם עסוקים בהם, הם לא הדבר עצמו, הדבר עצמו הרבה יותר עמוק. כמו שהצורך להקים מדינה הוא הרבה יותר עמוק מכל התסביכים של אנשי העלייה השנייה.

בעולם יש עומקים נפשיים ורגשיים, ורק אם אדם מבין את הנקודה הזו, הוא מתחיל לעבוד עם המציאות כמו שהיא, אלו לא רק שפות של עומק, אלא מציאות. מכיוון שכך, ברגע שאדם מאבד את הגודל והמקוריות, הכל נהרס – זו המשמעות של הגיהנום. אז אמנם אדם יכול לפעול במישורים האלו לאו דווקא בצורה של ייסורים, אבל כשיש לאדם שאלה הוא צריך לתת תשובה, והוא לא יכול להישאר בקליפה שנמצאת מעל הדברים.

שאלה היא לא משהו קליל, אלא נמצאת בכל המימדים של האישיות, זוהי אי יציבות כללית, משהו שלא מסתדר. אלו תהליכים קשים מאוד. מדובר על שינוי אופי, שינוי אופי איננו הרפתקה נעימה. זה הדבר הכי קשה ומייסר שיכול להיות, בגלל שאדם מאבד את כל הקרקע שעליה הוא יושב. כמו רעידת אדמה, הכל מתפרק וצריך לבנות הכל מחדש, זה הדבר הכי מפחיד שאדם יכול לעבור.

הרב אומר¹⁹ שכל תהליך פנימי מלווה בייסורים, 'חכמה שקניתי באף – היא שעמדה לי'. מחשבה תמיד בנויה על תהליכים של עצבון, צער, מרירות, בושה ובכי. רק אלו תהליכים אמיתיים.

הנקודה היא שבגיהנום לא חייבת להיות מדורה שבוערת ושורפת, ומלאך שמסובב את השיפור. מספיק להתבייש, להרגיש חרטה ולרצות להיות אדם גדול. גיהנום יכול להיות תהליך תודעתי, של הכרה. והאש יכולה להיות האש של הדעת והשכל. במובן הזה ברור שצריך להגיע לגיהנום, אם לא מגיעים לשם, לא משתנים באמת.

לסיכום ביניים: הרע צריך להיעשות על ידי אנשים שמודעים למה שקורה, הם לא חייבים להיות פילוסופים, העיקר שזה צריך להיות נוגע להם. נקודה שניה, שהם צריכים להיות 'משתכללים במציאות', הכוונה שיש לרע יכולות, הרע איננו משהו רפוי שנמצא בשוליים של המציאות, הוא נמצא במרכז. הנקודה השלישית היא שהמלחמה צריכה לבוא מתוך 'סבילת ייסוריהם'. אם אדם לא מתמודד עם הרע במובן העמוק שלו, זה כמו להילחם בסימפטומים, לפעמים זה חשוב, כי כשיש לאדם כאב ראש אי אפשר לדבר איתו, אבל לא זו הבעיה האמיתית.

¹⁹ אורות הקודש א, עמודים, קצא-קצו. (עיין 'אלף מיני זמר יט', על מדע נצרך).

היסוד המוסרי

והנה מה שמתיחש אל ההדרכה המעשית לאדם, קבועים הם יסודות הטוב והרע המוסרי, ואין רשע נמשך לרע כי אם על ידי המשכו אחרי דמיון יצרו הרע על ידי הכחות הדמיוניים, אבל בשום אופן אין המניע את הרע מוצא יחש בעצמו עם התכלית הכללית של צורך הרע.

יוצא שכן 'קבועים הם יסודות הטוב והרע המוסרי', אדם צריך לשמור על המקום המוסרי שלו ולא להמשך לרע – אז כן צריך להתמודד עם הסיבה, אבל היא שולית לעומת הדבר עצמו שיש כאן. מדובר על אדם שחשב שזה יהיה מתוק ונעים, או שזה יפתור לו את הבעיות עם המשפחה – אבל הוא בסך הכל כמו ילד קטן שרק מוריד את ההנדברקס של המכונית, והמכונית הנמצאת במדרון, הולכת וצוברת תאוצה עד שכבר אי אפשר לשלוט עליה.

כי אם היה בא למדה זו, כבר לא היה רע מוחלט בפועל, ולא היה ראוי כלל אפילו לתעודת הוצאת רע הכללי עצמו, כי אם כבר היה נכנס לצד הטוב, כענין גדולה עבירה לשמה. על כן המשכת הרשעים היא כולה מצד פרטיות המסרם ברשות לבם ואי אפשריות הגברתם על שקרותו של הדמיון, המראה להם את הרע לטוב ואת החושך לאור.

אם אדם מבין את הסיפור הכללי של הרע – שיש מאבקים בין הקב"ה לבריאה – אז הוא בעצם צדיק, הוא מבין שכדי לתקן את הטוב צריך לעשות מעשה רע. אבל זה כבר לא רע, אלא טוב. יוצא שתמיד ההפשלות ברע היא ביחס לאיזו אשליה שיש לאדם בתוכו, וללא קשר לתהליך האובייקטיבי של הרע.

הכלל הוא כזה: ישנם שלושה מימדים של הרע, אחד, הוא המאבק האלוקי של טוב ורע בעולם. לעולם אדם לא יכול לפעול רע מתוך החשבון האלוקי. שני המימדים האחרים בהם פועל הרע הם, עולם מוסרי של טוב ורע, כגון 'פושע להכעיס', ועולם דמיוני של טוב ורע, כגון 'רע לתיאבון'. בשני המימדים האלו אדם יכול לפעול רע, אבל לא מצד החשבון האלוקי, כי הוא תמיד טוב. אם אדם מבין את המשמעות של כל המאבק עם הרע, והוא מנצל את זה לטוב, זה כבר לא רע, זו עברה לשמה. כגון: יעל, רות, תמר, אסתר ואלהיו.

על כן בראותם את אור האמת, יתגלה להם ערך האפס הנמצא במה שנמשכו אחריו.

עכשיו הרב מתחיל להסביר את המדרש, שהרשעים רואים את יצר הרע כחוט השערה²⁰. צריך לזכור שמדובר ברע האמיתי, זה שבא באופן קיומי, מתוך תודעה, ועם עוצמה. כי הרע הדמיוני הוא אפילו לא חוט השערה, רק אם אדם מגיע ממנו למעמקים של הרע ומצטרפת תודעה, אז הוא נעשה רע.

הרע הדמיוני הוא התסביכים של האדם, קשה לשפוט אדם על התסביכים שלו, אפשר ללמד עליו הרבה זכות, הרע עצמו מנצל אותו. מתי הרע הדמיוני נהפך לאמיתי? כשאנשים רוצים אותו. כשהם רוצים ללכת אחרי שרירות הלב, ושהנפש שלהם נהנית מכך שאפשר לקלקל²¹.

הרב רוצה להגדיר טוב מהי תרבות רעה, הרע מנצל כוחות אלוקיים אמיתיים ותודעה מעוותת – תודעה קטנה שנהנית. ברגע שבעלי התודעה הזו יראו את אור האמת, הם ישימו לב שזה בסך הכל היה הדמיון.

²⁰ סוכה, נח, עמוד א.

²¹ כתוב שהרשעים שמחים לבוא לעולם (שמונה קבצים, קובץ ה, קצב). בעולם הזה יש זנות, שלטון ועוצמה, ואילו בעולם הבא האדם מרגיש את אפסותו.